

Pirates i corsaris catalans a la Mediterrània al segle XIV

M. Elisa Varela Rodríguez

Les activitats del cors i del pirata, no sempre fàcils de distingir, són fonamentals en l'activitat política i econòmica de la Mediterrània medieval. En aquest article faré una sèrie de reflexions sobre aquests dos tipus d'activitats marítimes, sobre la seva importància política, militar, econòmica, basant-me sobretot en dos tipus de fonts: el registre d'un clavari de galera i els llibres de comptes d'una família de mercaders. Amb aquest panorama general i la presentació d'aquestes fonts específiques, voldria animar especialment els joves investigadors a continuar l'anàlisi d'aquests fenòmens socioeconòmics tan importants per als catalans a la Mediterrània baixmedieval.

Torre colomera: una torre de defensa costanera.

Els estudis dedicats al comerç a la Mediterrània durant la baixa Edat Mitjana van assenyalat fa molt de temps l'absència d'una línia clara que separés comerç i pirateria, dos termes molt importants lligats a l'economia d'intercanvi.² El motiu d'aquesta feblesa historiogràfica a l'hora de definir-los rau

Distinció entre pirateria i cors

Segons el *Diccionari de la Llengua Catalana* la pirateria és l'assalt i robatori d'embarcacions i mercaderies a alta mar o el saqueig de poblacions costaneres. És a dir, una nau pirata era, i és, aquella que es dedica a la captura d'altres embarcacions per tal d'obtenir-ne un botí. D'altra banda, s'anomena cors o acció corsària la campanya naval empresa per particulars, proveïts d'una patent o autorització del seu govern, en contra de les naus enemigues, en cas d'execució d'una represàlia. Es diu *anar en cors* o *fer el cors* a les accions corsàries. I *armar en cors* és disposar convenientment un vaixell mercant per a accions de guerra.¹

en la forma i l'estructura de l'anomenada «revolució comercial» medieval. Com ha dit R. S. López (1975a), a diferència d'altres moments precedents, amb un relatiu creixement econòmic i comercial, aquesta revolució se centrava en un espai, el Mediterrani, no controlat políticament i entès com a espai de risc. Des del segle XI, l'aposta pel risc és una característica del quefer econòmic, comercial i marítim de les ciutats italianes i ben aviat també de la resta del món occidental, que lluita per controlar l'economia i el comerç de tota la Mediterrània.³

En aquest context, la pirateria i el comerç es van obrir pas conjuntament durant la primera expansió comercial de les repúbliques italianes, que es concretà en l'entrada de Gènova i Pisa en els circuits comercials de l'Islam. Les repúbliques marítimes norditalianes van anar controlant de mica en mica els ports

1. Sobre la difusa frontera entre el cors i la pirateria, vegeu Mollat 1977, sobretot els capítols «Guerre de course et piraterie à la fin du moyen âge: aspects économiques et sociaux», i «De la piraterie sauvage à la course réglementée (XIV-XV)» (pp. 1-14 i 7-25), Mollat 1980 i Unali 1986. Sobre la pirateria i el cors en l'àmbit de la Mediterrània occidental dels segles XIII-XIV, vegeu Coll 1954, Airaldu 1974, Fontenay & Tenenti 1975: 95-96, Balletto 1978 i Sánchez Martínez 1988.

2. Vaig exposar algunes de les idees recollides en aquest article a Varela & Garí 1997.

3. El concepte de «risc» a la Mediterrània ha estat tractat, entre d'altres autors, per M. de Epalza (1990).

del nord d'Àfrica, d'Alexandria i d'Al-Andalus i algunes rutes marítimes. Els homes d'aquestes repúbliques, i potser també les dones, aprenueren les tècniques i les formes del comerç, el joc dels preus, les qualitats de les mercaderies, les formes contractuals d'associació i de crèdit, i també el valor de les captures d'alta mar. El botí és, des d'aleshores, mercaderia i per això, al llarg de tota l'Edat Mitjana, indestruïble del comerç.

En bona part, doncs, aquesta associació entre pirateria i comerç sembla justificar-se, en un primer moment, perquè les dues activitats sorgeixen allà on entren en contacte el món cristià i l'islàmic. Però els lligams entre botí i mercaderia tenen arrels més profundes, com revela el fet que aviat aquesta associació s'inscriurà en l'economia cristiana d'intercanvis de la Mediterrània. Ho veiem, en primer lloc, en la lluita entre Gènova i Pisa pel control de la zona nordoccidental. I, ben ràpidament, també s'evidencia entre les altres forces polítiques i econòmiques presents a la Mediterrània, que fan servir la pirateria com a font de guanys comercials i tàctica de domini políticomilitar. Aquesta funció militar atorga un nou significat a la pirateria, refrendada pel poder polític i destinada a imposar-lo, consolidar-lo o ampliar-lo: neix el cors marítim, una variant flexible de la guerra naval, que tindrà un pes important en la conflictivitat política dels darrers segles medievals. Cors i pirateria es confonen, al principi; ben aviat, però, els poders occidentals van tenir la necessitat de definir els dos conceptes i de legislar-los.⁴

Mariners o mercaders resant. Detall de la portada del *Libro llamado del Consulado de Mar*. Francisco Díaz Romano. València 1539.

4. Vegeu López, 1975b i per a l'àrea vèneta Katele 1988.

Estudis sobre la pirateria i el cors catalans

Ja fa alguns anys s'han anat estudiant algunes fonts relatives a la pirateria i al cors als diferents mars al llarg de la història i, també s'han editat fonts que ens donen compte d'aquests fenòmens a la Catalunya baixmedieval. Disposem, per tant, de treballs esparsos d'utilitat i vàlua ben diferent, que seria útil de poder consultar en un recull sistemàtic. Més que fer un repàs exhaustiu de la bibliografia sobre aquests temes, vull esmentar aquí alguns treballs recents, i d'altres segurament poc coneguts perquè s'ocupen d'àmbits geogràfics molt concrets. Cal tenir en compte, en primer lloc, els treballs de Maria-Teresa Ferrer Mallol i, específicament, «El cors català contra Gènova segons una reclamació del 1370», a *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed Età Moderna: Studi storici in memoria di Alberto Boscolo*, II: *Il Mediterraneo*, Cagliari: Bulzoni, 271-90. Pel que fa a treballs generals més recents caldria citar el de David Cordingly, *Mujeres en el mar: capitanas, corsarias, esposas y ramerias*, Barcelona, 2003 (més aviat de divulgació, no gaire útil per historiadores i historiadors). El treball més rigorós, complet i interessant és el de la professora Pinucia Simbula, *Corsari e pirati nei mari di Sardegna*, Cagliari, 1993, amb pròleg de Michel Mollat. També són útils, pel que fa a Catalunya, els treballs de Anna Unali, *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona, 1986. S'ha de tenir en compte, però, que conté algun error terminològic. També cal esmentar els treballs d'Agustí Alcoberro, «Pirates i bandolers», a *Quaderns de Palafrugell*, Palafrugell, 1998, que abasta fins més enllà de l'època medieval i, del mateix autor en col·laboració amb Jaume Noguer, *Pirates, corsaris i torres de moros*, Girona, 1998. Per a un àrea geogràfica ben determinada, cal esmentar, entre d'altres, el treball de Pere Trijueque Fonalleras, *Pirates, esclaus i captius a Palamós*, Palamós, 2003.

Legislació

A Catalunya, la reglamentació més antiga que coneixem del dret de cors es troba en una ordenació del comte Ramon Berenguer IV, que es pot datar entre 1149 i 1162. El fet no és casual: el primer gran impuls mediterrani de les terres catalanes s'havia produït durant les dècades precedents, en gran part com a conseqüència de la política occitana de Ramon Berenguer III i del consegüent contacte amb les repúbliques marítimes. Anys més tard, en la documentació diplomàtica entre el comte i les repúbliques, apareix ja la preocupació per la presència de la pirateria i la voluntat de regular-la. Però el contingut de les ordinations no és només polític, sinó que afecta també els danys ocasionats: Ramon Berenguer IV es preocupa també, i sobretot, de regular-ne els beneficis. Entre els capítols relatius a la navegació de cors es recullen aspectes clarament econòmics: es defineix el dret de desembarcament o *ribatge*, que pagaven els corsaris al senyor del lloc on feien port per fer l'encant o subhasta de les captures del viatge. Aquest dret es fixa en 20 morabatins d'or i un sarraí captiu. Es regula també la distribució de les captures amb el mòdul de quintes parts, mòdul de repartiment que es mantindrà per al cors militar fins els darrers segles medievals. Es legisla especialment sobre el guany que podia retenir el còmit de la galera per a l'embarcació (és a dir, l'oficial expert en navegació, aquell que comanda el vaixell) i també quins objectes capturats podia retenir personalment sense haver de compartir-los amb ningú. Algunes d'aquestes primeres reglamentacions van ser recollides més endavant en el privilegi atorgat per Jaume I a la ciutat de València, el 1243, i es van incorporar als furs d'aquest regne el 1272 (García Sanz 1977: 121).

Així, a Catalunya, des de mitjans del segle XII, disposem d'una primera diferenciació política entre el cors i la pirateria. Però, al mateix temps, sembla clar que, si bé tenen teòricament continguts polítics diferents, a la pràctica sovint es confonen. En qualsevol cas, compar-

Sir John Mandeville paga el ribatge en arribar a Síria (*Viatges de Sir John Mandeville*, Londres, British Library).

teixen àmpliament els continguts econòmics. El cors és font de botí, d'una riquesa econòmica que es reparteix en funció dels càrrecs i de les parts posseïdes a l'embarcació corsària.⁵ En aquest sentit, els que el practiquen són fonamentalment mercaders.

Al llarg del segle XII es va fixar tot un seguit de limitacions a la pràctica del cors, que van acabar per fer necessàries les patents o llicències reials i el dipòsit d'unes garanties prèvies per a la concessió d'autoritzacions a les embarcacions, per dur a terme activitats corsàries. El 1288, Alfons II establí les següents condicions per a la seva pràctica: l'obligació dels corsaris de fer o donar fiança de no danyar els súbdits del rei ni els habitants de països amics i neutrals; l'obligació dels corsaris de tornar al lloc d'on havien sortit armats i l'obligació d'obtenir la llicència de l'oficial reial competent (Pistarino 1966). Al primer corpus del *Llibre del Consolat de Mar*, del segle XIII, apareixen ja les clàusules que reglamenten les empreses de cors autoritzades per la corona amb patents oficials. Amb aquestes clàusules, els aspectes que es refereixen al cors militar (activitat que va tenir tanta importància política, a més de econòmica, a les guerres mediterrànies dels segles XIV i XV) quedaven ben

definites en les reglamentacions oficials i en la documentació que dona compte d'aquesta activitat.

Ben diferent és la situació de la reglamentació de la pirateria. A diferència del pillatge organitzat, que combinava interessos polítics defensius i ofensius i interessos econòmics, la pirateria lligada a les activitats mercantils va trigar més en rebre una legislació pròpia. Podríem dir que, en principi, com que el cors estava reglamentat i oficialitzat i, en canvi, no hi havia normativa per a la pirateria, les dues activitats estaven separades per una frontera legal més o menys clara. No obstant, des del segle XIV existeix un espai intermediari entre la pirateria il·legal i el cors militar legal, l'ambigüitat del qual és alimentada pel propi sistema. Aquest

5. La forma jurídica més habitual de la propietat de les naus mercants és la comunitat. En virtut de la divisió de la propietat de la nau entre els seus titulars, cadascun disposava de la capacitat útil del vaixell en proporció a la part que tenia. Les participacions s'anomenen *partes* o *parts*. El nombre de parts era fix i acostumava a ser múltiple de quatre, encara que depenia de la mida de l'embarcació. En les naus catalanes la divisió més habitual era la de setze parts, que rebia el nom de *setzenes* (García & Coll 1994: 256).

espai l'ocupava el pillatge eventual, no previst ni organitzat, fruit de la trobada entre una nau mercant no armada per al cors ni destinada a fer-lo, i una nau «enemiga». Si la sort els acompanyava, el botí podia ser la millor operació econòmica del viatge. Encara que el pillatge no era l'objectiu del viatge i que la trobada amb l'enemic era, en principi, casual, aquesta eventualitat no es valorava per força negativament i, en tot cas, el seu resultat era estrictament comercial.

Aquest espai ambigu entre el cors amb patent i la pirateria il·legal en principi es regia, segurament, pel costum. Però els seus perills de seguida es van fer evidents. Exemple d'això és l'assalt «per error» a una nau catalana, narrat per Ramon Muntaner a la seva *Crònica*, dut a terme per una nau també catalana que la pren per una nau enemiga. La necessitat de limitar la pirateria mercantil i, alhora, l'augment considerable de les dimensions d'aquest fenomen econòmic van ser causa probable de l'aparició d'una certa reglamentació oficial, que pretenia limitar-ne l'abast, per evitar conseqüències políticament negatives, i normativitzar-ne més clarament diversos aspectes econòmics. Ja el *Llibre del Consolat de Mar* (en clàusules probablement del segle XIV) fixa, de forma independent a allò que prescriu per al cors militar, els termes d'una activitat marítima «piràtica» duta a terme per naus comercials. Sense parlar específicament de cors o pirateria, fa referència a l'eventualitat d'una trobada entre una nau o leny de mercaderies i alguna altra nau o leny de enemichs i prescriu que, si en l'esmentada nau mercant hi ha mercaders, el patró de la nau ha de consultar-los la possibilitat de combatre i capturar la nau enemiga. La decisió ha de ser presa entre ells per majoria i, si la resposta és positiva, podrà ser atacada. Amb això, la limitació del «cors mercantil» a les naus enemigues de la Corona queda clarament explicada, però al mateix temps es reconeix la «legalitat» de l'atac i la captura, encara que la nau atacant no sigui oficialment una nau corsària.

Al mateix temps, si l'atac té èxit, el *Llibre del Consolat de Mar* estableix amb gran precisió un sistema de repartiment força diferent de l'efectuat a les empreses militars corsàries. El mòdul de repartiment és aquí el terç, i no el cinquè: un terç li correspon al patró o patrons de la nau; un altre als parçoners o copropietaris de l'embarcació i el darrer a la tripulació (entenen tots aquells que reben un salari de la nau). D'aquests tres terços se n'han de deduir les quantitats necessàries per pagar totes les obligacions de la nau. Aquesta deducció s'ha

de fer saber als mercaders, a l'escrivà de l'embarcació, a un dels parçoners i a dos proers (Valls i Taberner, 1930: II, 168-173; vegeu el quadre inferior). La complexitat que permet apreciar la legislació del *Llibre del Consolat de Mar* en relació a aquest tipus de captures marítimes evidencia la importància econòmica que van arribar a tenir:

Fragment dels Usatges de la Mar del Llibre del Consolat de Mar relatiu a accions de pirateria: Si nau de mercaderia se encontrarà ab nau d'enemichs

Si alguna nau o leny de mercaderia s'encontrarà ab alguna altra nau o leny de enemichs, si en la nau o leny dessús dit de mercaderia haurà mercader o mercaders, lo dit senyor de la nau o del leny los deu demanar e a ells si volran o volen que ells afferren ne combaten ne prenguen aquella nau o aquell leny de enemichs. E si lo dit mercader o mercaders lo hi atorguen, tots o la major partida, lo senyor de la nau ho pot ben fer; que per dan ne per destrich que los dits mercaders ne sostenguen, lo dit senyor de la nau o leny no·ls és tengut de neguna esmena a fer ne de res a restituir del dessús dit dany si los mercaders lo·n sostendran, pus que ells lo hi atorgaren e ab lur sabuda e ab lur voluntat serà stat fet. Mas emperò, si lo dit senyor de la nau o leny farà açò que dessús és dit sens sabuda e sens voluntat dels dits mercaders, de tots o de la major partida; si los dits mercaders ne sostendran o n'esperan a sostenir, a restituir sens tot contrast.

E si per aventura entre lo dit senyor de la nau o del leny e los dits mercaders, de tots o de la major partida, empresió ne covinença alguna entre ells feta no havia per rahó del guany que ells faran o speren fer, e aquell serà stat feyt o·s farà, deu ésser partit en aquesta manera: que lo dit senyor de la nau o del leny, ab lo cors de la nau o lo leny, ne deu haber e pendre lo terç; e los dits mercaders ab la roba ensemps, ne deuen pendre l'altre terç; e lo nautxer e los panesos e mariner e tots aquells qui són tenguts e prenen loguer de la dita nau o leny, l'altre terç
(cap. 88: Valls i Taberner, 1930: I, 200-02.)⁶

6. Vegeu també el cap. 90 *De nau presa e recobrada* (Valls i Taberner 1930: 203-04).

Fonts per a l'estudi de la pirateria i el cors a la baixa Edat Mitjana

Les fonts que ens poden ajudar a estudiar la pirateria són essencialment les mateixes que ens permeten conèixer i estudiar el comerç baixmedieval ordinari. A banda de la legislació teòrica, els rics arxius de les nostres terres disposen de sèries que permeten reconstruir amb més o menys detall les activitats de comerç marítim ordinari. També donen compte de quan els mercaders catalans complementaven la seva activitat comercial marítima amb la captura d'altres embarcacions. En general, s'emparaven de rivals comercials, però també, en més d'una ocasió, feien captures (o preses com diuen algunes fonts) de mercaders catalanoaragonesos. Els documents que ens permeten conèixer aquestes activitats van des dels múltiples contractes que trobem als protocols notarials,⁷ a la comptabilitat privada dels mateixos mercaders⁸ i d'altres gents de mar, a les sèries més específiques de l'arxiu de la Corona d'Aragó.⁹ Aquestes sèries són molt riques i només les citem com a mer recordatori de la fortuna d'aquest país pel que fa a les fonts, que per la seva importància qualitativa i quantitativa ens permeten reconstruir i aproximar-nos a les activitats més variades dels nostres avantpassats.

He triat, en aquesta ocasió, dos tipus de fonts per donar a conèixer algunes accions de pirateria i de cors. El primer és el registre d'un clavari d'una galera, anomenat Berenguer de Guardiola.¹⁰ Es tracta d'un registre o llibre de comptes de clavaria, és a dir, un llibre que registra la gestió del clavari amb les entrades, sortides i definicions de comptes. Un clavari era el funcionari encarregat d'administrar i organitzar qualsevol ens de caràcter econòmic i el responsable de la seva gestió. Duia la comptabilitat, gestionava els ingressos i des-

peses, en donava constància per escrit i guardava totes les justificacions que acreditessin la seva gestió. Generalment havia de retre comptes de la seva administració en finalitzar l'exercici econòmic, que tenia una duració variable. La gestió de Berenguer de Guardiola es va perllongar durant un any, dos mesos i un dia, el temps que va estar navegant per la Mediterrània la galera Santa Àgata, també anomenada Gavina. Aquesta galera va sortir del port de Barcelona el 22 de maig del 1387 i hi va tornar a entrar el 23 de juliol del 1388.

El segon tipus de font és la memòria comptable d'una família de mitjans mercaders baixmedievals: tres llibres de comptes de Bernat i Jaume Tarascó.¹¹ Aquests tres llibres de comptabilitat privada ens permeten conèixer com, quan i on la família Tarascó (Bernat Tarascó, fill de Ramon Tarascó, la seva dona Francesca, els seus fills Ramon i Jaume i algun altre parent) duia a terme les operacions comercials, fonamentalment marítimes. I evidentment també quines mercaderies movien els mercaders en els seus viatges, els vaixells on s'embarcaven, els impostos que pagaven, etc. Aquestes fonts comptables proporcionen una part de la informació que permet historiar les operacions i mètodes de comerciar dels mercaders catalans per la Mediterrània baixmedieval. Bernat i Francesca van tenir quatre fills, dels quals en van sobreviure tres. El gran va ser batejat Bernat com el seu pare, el segon era Ramon o Ramonet, que porta el nom de l'avi, i el petit, Jaume. Tots tres va aprendre l'ofici o *art de mercaderia* o de *mercadejar*, i al costat del pare o d'altres mercaders experts duran a terme un gran nombre d'operacions comercials per tota la Mediterrània (occidental, central i oriental) durant tot el segle XIV.¹² Del fill més petit, Jaume, se'n conserven dos llibres de comptes.¹³

7. Se n'han conservat en bon nombre de totes les viles i ciutats catalanes que van tenir notaris, els quals, des dels primers anys del segle XIV, exercien, generació darrera generació, la seva tasca de professionals de l'escriptura.

8. L'arxiu de la catedral de Barcelona (ACB) conserva un nombrós i interessant fons de llibres de comptes de mercaders, comerciants, navegants, companyies mercantils, etc.

9. En aquest arxiu (ACA) trobem notícies sobre cors i pirateria a les seccions Cancelleria Reial, Reial Patrimoni (de Batllia), Mestre Racional, Reial Audiència (sèrie de Consolat de Mar). I per a l'època moderna també a la secció Hisenda (sèrie de Patents de Navegació).

10. ACA, Reial Patrimoni, subsecció de Mestre Racional, núm. 2324.

11. Els llibres de comptes d'aquests mercaders es conserven a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, a la secció d'Extravagants. Comptes de companyies, comerciants, navegants, individus, etc. (1268-1864). Respectivament, són el *Llibre de comptes de Bernat Tarascó, comerciant (1329-1336)*, el *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)* i el *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1340-1348)*.

12. Aquestes són tres de les àrees econòmiques en les quals es movien els mercaders catalans. L'àrea de la Mediterrània occidental comprenia dos àmbits: el de la Mànegia mediterrània i el del nord d'Àfrica. L'àrea de la Mediterrània central incloïa, bàsicament, les rutes de les illes més properes al Principat: Balears, Sardenya i Sicília. L'àrea de la Mediterrània oriental, comprenia les illes més llunyanes: Malta, Xipre, Creta i la ruta d'Alexandria, Beirut i Damasc.

13. Vegeu les referències a la nota 11 d'aquest treball.

L'exemple del clavari Guardiola

Els comptes del llibre del clavari Berenguer Guardiola recullen de forma clara la captura d'una galiota i una barca de sarraïns. El llibre s'estructura en dues parts: entrades i sortides. A la secció d'entrades s'hi apunten les captures que fa la galera Santa Àgata a la zona marítima propera a Sardenya. Guardiola anota la venda de tots els sarraïns, de les mercaderies i dels béns capturats. En la secció sortides o «eixides» s'hi apunten les despeses de les operacions corsàries de la galera. Berenguer Guardiola du els comptes d'aquestes operacions econòmiques, n'és l'administrador, però els seus comptes seran inspeccionats i revisats pel mestre racional, que era l'oficial reial que feia de revisor de tots els comptes (Montagut 1987). Era el màxim òrgan fiscalitzador dels comptes que fessin referència a la gestió de béns de la Corona i, en el cas que ens ocupa, havia de donar el vist i plau de tota la gestió comercial del clavari Berenguer de Guardiola.

El manual de clavaría és realment una font directa i molt rica per conèixer, no només les implicacions econòmiques, sinó les implicacions socials de l'activitat corsària catalana a la Mediterrània.¹⁴ El manual estava estructurat en dos grans seccions les *Reebudes*, i les *Dates*. Sota el concepte de *Reebudes* el clavari anota totes les partides comptables que suposen un ingrés per a la galera. Per tant, és en aquesta secció on estan anotades totes les captures o preses que fa la galera (vegeu el fragment corresponent a un dels assentaments al quadre de la dreta). A la secció *Dates* Berenguer de Guardiola anota totes les despeses que té la galera durant les seves singladures. La galera Santa Àgata és a la mar durant una mica més d'un any (entre maig de 1387 i juliol de 1388). Berenguer de Guardiola anota en aquest registre totes els ingressos i despeses i les causes i raons que els motiven i ho acredita per mitjà de documents justificatius: albarans, cartes, inventaris, etc. Finalment, el manual del clavari dona compte del que podem considerar el darrer acte administratiu, el de la revisió de comptes. Igual que d'altres funcionaris i oficials reials, el clavari, com prescrivien les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós, ha de retre comptes de la seva gestió davant del Mestre Racional, que es constitueix en «interventor general i tribunal de comptes de la Corona».

14. No tractarem més àmpliament aquesta font, perquè la prof. Pinuccia Simbula i jo mateixa estem estudiant, conjuntament, aquest interessant registre del clavari Berenguer de Guardiola.

Fragment del llibre del clavari Berenguer de Guardiola (1387-88)

[fol. 2]

Ítem pos en reebuda LXXXVIII moros, los quals vengueren en mon poder de aquells qui per la galeal foren preses en lo mes de setembre de l'any LXXXVIII al cap de Carbonayre en una galiota de XXIII banchs e en una barcha armada de XVI, de les quals era patró e capità Ficaldau, reneгат, los quals moros són aquests dejus següents. Primera/ment he reebut en Castell de Càller Abrafim/ Bennafedi, de edat de XXVII anys de Contestina. Ítem Amet Benamet, de edat de XL anys de Melliana. Ítem Amar Bençamar de Bugia, de edat de XXXV anys tro en XL anys. Ítem Maamet Ben/maamet de Bugia de edat de XXXV anys. Ítem/Alí Benabdela de Miteia, de edat de XXXVIII anys. Ítem Jonuch Benefie de Bugia, de edat de XXVI anys. Ítem Cassim Ben Maymó de [...]dia, de edat de XXV anys. Ítem Maomet Bennioça de Bugia, de/ edat de XL anys.

[...]

[fol. 4]

E part los dits LXXXVIII moros dessusdits quel jo reebí vengueren en mans de la cort XXXVII testes d'aquells moros qui atrobats foren en les dites galiota et barcha ab dos que'n foren ame/nats per terre, dels quals tots lo dit portantveus/ de general governador féu fer et manà que de IIII fos/ feta justícia: ço es de II qui eren malament naffrats/ et d'altres II qui eren pilots e renegats et d'altre/ part ne donà II a persones qui havien en lo dit/ fet molt treballat en remuneració de lurs treballs/ e d'altre part se n'aturà VI dels quals la I havia/ nom Ambarech, negre, de Bugia, de edat de XXIII anys. Ítem l'altre Celim Mamelli, lor, de edat de/ XXII anys.

[fol. 5]

Ítem més pos en reebuda los quals hagué en Castell/ de Càller diluns primer dia d'octubre de l'any de nostre Senyor/ MCCCLXXXVII de LXXX moros, qui's veneren tots/ ensemps veyls ab jovers e sancers ab naffrats del consell et de volentat de mossèn Ximèn Périç d'Arenós./ E per ço com jo matex veyha que més valia per ço/ com ja n'aviem assajats de vendre'n VI dels col/minals que y éran ab

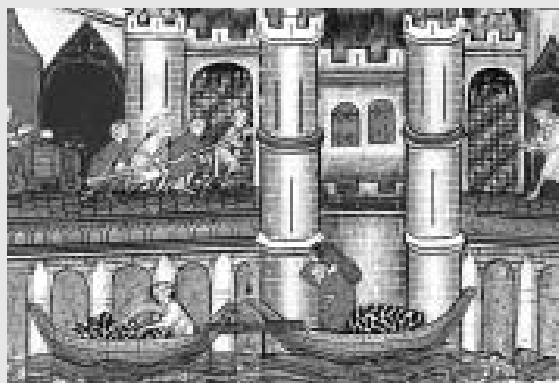
Vi corradors qui·ls encan/tares cascú lo seu per III dies e no atrovaven/ qui y digués en lo major for de tots VI més/ de XL II. d'alfonsins menuts en la un e ha/vian-i de menys for que acordan que·n venes/sen los dassusdits LXXX a Guido de Dona, habita/dor d'Estampaix e açò per la gran messiò que les/ dits moros feyen tot jorn. Emperò la dita venda/ se affermà per lo dit mossèn Ximèn Péreç e per mi en/ aquesta condició que los dits LXXX moros se corre/guessen IIII dies a les XL II. per cas-cun e, en/ cas que negú hi digués més, que la dita venda/ no hagués valor, ans los poguessen vendre/ a tothom qui més hi donàs per què no fou/ qui més hi donàs ne y digués en los dits IIIII dies per què ferman la dita venda e munten del/ alfonsins menuts segons appar per relació d'en Johan Rajadell, corre-dor que·ls encantà... III^mCC II./ qui valen de barchi-nonenses a raó de XVIII s. florí qui són [...] III mille DLV florins d'or d'Aragó, VI s. I d./ barc. qui valen de barc. a raó de XI s. florí [...] MDCCCC^oLV II. XI s. II. [...]

L'exemple de Bernat Tarascó

Les anotacions de Bernat Tarascó sobre una embarcació genovesa feta presa a les aigües de Sicília s'emmarquen en l'espai indeterminat de la pirateria o cors «mercantil». La nau catalana de Tarascó captura la genovesa durant un viatge comercial ordinari. Com que és genovesa, no hi ha cap dubte sobre la seva condició d'enemiga, en un conflicte que venia de lluny.

Els genovesos, que eren una de les gran potències econòmiques de la Mediterrània occidental, volien obstaculitzar per via diplomàtica, i sobretot econòmica, la progressiva consolidació de l'espai marítim controlat per la Corona d'Aragó. L'empenta econòmica i comercial dels catalans era un impediment per als seus projectes d'hegemonia (Pistarino 1974: esp. 110-13). La guerra oberta no esclatarà fins el 1331, però l'escalada piràtica entre naus lígurs i les catalanes i mallorquines anirà augmentant durant tota la dècada. El 1329, la situació insostenible va dur els consellers barcelonins a presentar i defensar davant del rei la idea d'una guerra oberta. Alfons el Benigne no va autoritzar el projecte fins el 1330, després de signar a Perpinyà una aliança amb els mallorquins. Les ciutats mercantils van ser les principals promotores (Mutgé 1965: 232). Sens

dubte, des de 1329, la relació entre catalans i genovesos a la Mediterrània era de conflicte obert i els genovesos podien ser catalogats com *enamichs* en el sentit que recull el *Llibre del Consolat de Mar* a la clàusula sobre el «cors mercantil».

Barquers descarregant mercaderia a París (*Vida de Sant Dionís*, París, Bibliothèque Nationale).

La captura de la nau dels genovesos pels mercaders i patrons de nau catalans Gispert i Berenguer Just es produeix en aquest context. Gispert i Berenguer Just són dos dels mercaders amb qui Bernat Tarascó duu a termes diverses operacions al llarg del seu llibre. Bernat Tarascó porta, sovint, comandes en la nau dels mercaders Just per la Mediterrània i també cap el nord d'Àfrica (Salé). Bernat té mitja setzena en la nau dels Just, per la qual cosa rep els guanys corresponents, els quals deixa convenientment assentats en el seu llibre. Però aquí, més que la relació entre Tarascó i els Just, ens interessa destacar les anotacions comptables relacionades amb la captura de l'embarcació genovesa. Les entrades relacionades amb aquesta acció apareixen en els primers folis del llibre, que corresponen a les despeses de diferents viatges datats entre 1329 i 1332, és a dir, l'arc cronològic del conflicte amb Gènova. A partir d'aquests assentaments es poden reconstruir almenys dos viatges amb relativa claredat. Un possible primer viatge s'hauria dut a terme entre l'estiu de 1329 i el febrer de 1330 (sortint de Barcelona i tocant entre d'altres ports, a la anada, Alacant i Salé i, de tornada, de nou Alacant, Cotlliure, Sant Feliu i Barcelona). En un segon viatge, Tarascó arribava a Palerm el juny de 1330, havent passat abans, durant el mes de maig, per Oristany i Càller. És gairebé segur que aquestes devien ser les dates de la captura de la nau genovesa. Si fos així, la captura se situaria en els moments inicials de la guerra i, si no, com a molt tard, hauríem de datar-la al límit dels comptes, l'any 1332. La captura de la nau genovesa correspon, doncs, donat

aquest context històric, a una activitat marítima reconeguda i regulada oficialment, a mig camí entre el cors militar i la pirateria il·legal i, com deia abans, d'àmplies conseqüències polítiques però especialment econòmiques.

Les partides del llibre de comptes de Bernat Tarascó parlen precisament d'aquestes últimes. S'hi registren els debèits i crèdits de Tarascó amb els mercaders i els tripulants que participen en els diferents viatges. Es tracta de diverses operacions bancàries, transferències de capital i préstecs, entre les quals apareix una sèrie de notícies disperses relacionades precisament amb el repartiment de la captura (vegeu el quadre inferior). Si bé els assentaments del llibre de Bernat no permeten calcular l'import total de la captura repartit entre els patrons, els mercaders, i els parçoners i la tripulació, sí que permeten verificar que els patrons de la nau, els germans Just, reparteixen les quantitats obtingudes de la venda de la nau genovesa entre tots aquells que tenien dret a

una part dels guanys obtinguts, seguint el procediment complex de la doble «societat» que afecta la nau i el mòdul de repartiment. És a dir, en funció de la seva participació en la societat armadora de la nau i, en funció de la societat constituïda per al viatge i per gestionar aquest itinerari marítim: en el cas que ens ocupa, el viatge durant el qual es fa la captura de la nau genovesa.

Els comptes de Bernat Tarascó, tant en relació amb els seus deutes i beneficis com amb els dels altres socis de la nau, es converteixen en una font indirecta d'informació sobre la funció econòmica d'aquest espai ambigu entre el cors militar i la pirateria. En tot cas, les partides referents a la captura i al botí dels genovesos apareixen al llibre amb tota naturalitat.¹⁵ No es diferencien de les partides corresponents a la resta d'operacions econòmiques derivades d'activitats comercials, i els beneficis de la captura entren com a tals en el circuit habitual de la resta de les mercaderies.

Fragment del llibre de Comptes de Bernat Tarascó (1329-1336)

[f. 5]

[col. a]

Deg a·n Berenguer Just et en / Girspert Just, que·m / fers dir ab en Bernat / Lorens, cambiador, de so / que·m devets de la presa / de la nau dels yanovesees:

70 ll.

Ítem, vos deg, que·m fers / dir ab en Bernat Lorens, / cambiador:

30 ll.

Munta :

100 ll. [xales]

E mers en reabuda

Deu-me en Jacme Abrill, / que·m dixs per en Bartomeu / Triador, qui·ls devia a madona / na Vilafrancha et donà·lls / per ella a mi:

10 ll.

Aquest conta érs d'en Pere Arnau, / tintorer, que·m deu, que li / fou dir ab en Jacme Abrill, / cambiador:

10 ll.

[col. b]

Deg a·n Jacme Abrill / que donà per mi a·n Pere de / Galbers:

6 ll. 13 s.

Ítem, donàs per mi a·n / Bartomeu de Vilafrancha:

3 ll. 7 s.

Los quals donà an / en Bartomeu contants

Mudam avant aquest conta. / Fem conta [seu] a·n Pere Arnau / avant en XII carters. / Depnam aquest conta.

Imatges de naus als capitells del claustre de la catedral de Vic (segle XIV).

[fol. 8]

Aquest conta érs d'en Pere Pons, de tot so que yo li deg y esò que hell me deu.

15. Les he destacades en un color més fosc al fragment del seu llibre que reproduïxo.

[col. a]

Deg a·n Pere Pons per mig / cafirs de forment, de què agem / nets de barsalonesos reyalls, / a raó de XX sous VI diners, so que·n avem aüt munta:

9 ll. 15 s. 4 d.

Ítem, vos deg per loger de ll / mesors:

3 ll.

Ítem, deg-vos que·m preses / en la nau qui fo dells yanovers:

2 barsalonesos.

Ítem, vos deg per l axe:

15 s. 6 d.

Munta:

13 ll. 13 s. 10 d.

Ítem, vos presté a ll vells / XV sous, valen:

10 s.

Ítem, vos presté a case d'en / Orts:

l alfonsí.

Ítem, vos presté en [Càler], / diluns, XXVI de nohembra / X sous VI diners alfonsins, valen:

7 s.

Ítem, me devets tornar del conta / del bescuyt que si presté / a la meua part, llll sous ll, valen / alfonsins, valen:

2 s. 10 d.

Ítem, vos presté are com / vaníhem en la nau:

3 [...]

Munta per tot so que·n devets:

14 ll. 10 s. 4 d. / menys del guany del ferment de les dobles.

[col. b]

Ítem, deu-me en Pere / Pons per la leuda / de Quadaquers, que us / hi presté a la [Seu]:

3 s.

Ítem, devets per nòlit de / VI centenars de sera, a raó de ll sous per centenar. Munten:

24 s.

Ítem, devets per mig / cafirs de forment / de nòlit:

29 s. 6 d.

Ítem, devets per lers avarihes / dels timoners:

20 d.

Ítem, devets per miga lliura de sera / a Santa Maria de Coplliura:

14 s.

Ítem, devets per lo [...] viatge / de mig cafirs de sale que·s / prestat a Coplliura:

2 s. 2 d.

Ítem, devets per ll dobles / qui·n costaven a raó de XX s. VI d.:

41 s.

Ítem, devets del guany d'equesters / ll dobles so que·ns [vullats]:

Ítem, devets que doné per sous / als patrons:

7 ll.

Ítem; devets que us presté per / partiders en Càler et en Sisília, com fem lo conta de l'ersquifat / del safrà:

20 s. barsalonesos.

Ítem, vos presté en Caler, di/mecres, XXllll de julioll, VI sous / d'elfonsins, valen:

4 s.

[f. 8v.]

Aquest conta érs d'en Pere Pons que·m deu, axí com hell à, de la sua / moneda, dells patrons del guany dells yanovesors.

[col. a]

Deu-me en Pere Pons, / que li doné contants XLlll florins / d'or, dells qualls a guany / que li an / asichnats XII sous / per lliura, et axí me devets a mi / donar:

43 fl.

Ítem, me devets per aquest guany / XXVI lliures florins et VI sous. / Valen a raó de Xllll sous et VIII. / Munten:

19 ll. 7 s. 3 d.

Ítem, devets-me, que dixen-us / per en Pere Girsbert:

26 ll.

[col. b]

Pagars-me contants / en Barsalona:

26 fl.

Ítem, me pagars contants:

11 fl.

Ítem, me pagars:

7 fl.

Monta per tots los florins / que he reabits / caball:

44 [...]

Ítem, pagam en Pere Pons, / a la taula d'en Jacme Abril, / que·m fers dir:

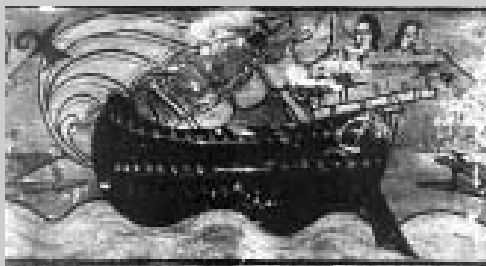
15 ll.

Ítem, devets, que us é prestats / (per) avarihes dels timoners, a raó de IIII / diners per mes, són VIII mesors:

2 sous 8 diners

Ítem, a lensolls de Càler et de Palerm:

4 s.

Galera catalana atacant (pintura d'una biga, segle XIV, Barcelona, MNAC)

Ítem, donàs per mi a·n Jacme Argentona:
5 s.

Ítem, donà·s per mi a [Roger Martí],
fadrí, sagons que vós deys:

8 s.

Donàs per mi a n'Estanyol:

24 s.

Ítem, vos deg que donàs / per mi a la ajuda:
45 s.

Ítem, vos deg que·m donars contants, / disapta, devant lo portxo, [al mar], / disapta, XV jorns de mag:

20 s.

Ítem, deys que us deg per II / florins que deys que m'avets prestats, mas / yo no trop res d'aquets / florins que·n Berenguer Just / los vos deu et vos retanits-vos/-en:

30 s.

[f. 10]

[col. a]

Deu-me en Bernat Lorens, / cambiador, que·m dixs per en / Bartomeu Triador:

5 ll.

Ítem, deu-me, que·m dixs per en / Bartomeu Triador, / diyous, XXII jorns de yaner:

7 ll.

Deu-me en Bernat Lorens, cambiador, que·m dixs per en / Berenguer Just, / disapta, XXII jorns de febré:

50 ll.

[col. b]

Deg-vos, que donà per mi / an Bernat Salvila, [dreper]:

12 ll.

Deg a·n Bernat Lorens, que donà / per mi a·n Guillem Fabrer:

40 ll.

Ítem, deg-vos que·m donà per mi / a·n Berenguer Samuntada:

10 ll.

Aquest conta érs de so que·n Berenguer Just m'a pagat de so que·m / deu de levar per la mia part.

Pagam, que·m féu donar ab en / Bernat Lorens, cambiador, depuxs / que fo adobat del [compromés]:

50 ll.

Ítem, he reabut en pague per la / mia setsena que avia en la nau / dels yanovesees:

51 ll. 10 s.

Ítem, he reabut que à donat per mi / a·n Pere de Valls per la setsena que yo / tania de son sogra en Frensch de Fenolet, / per hordi que·m comprà en Pere de Valls. Munta:

Ítem, donà per mi a·n [Roca], notari:

15 s.

Ítem, pagam, que·m féu dar ab en Bernat / Lorens, cambiador:

Ítem, vos deg que avets donats / per mi a Bernat Sent Ípolit / en Malorquea:

40 ll. [5] s. 8 d.

Mariners o passatgers i un trompeter a bord d'una nau. Detall de la portada del *Libre appellat Consolat de Mar*. Dimas Bellester i Joan de Gilio. Barcelona, 1523.

49 ll. 4 s. 8 d.

Ítem, donàs per mi a·n Pere de Vals, / per l'indi que·ns duia, per V roves VIII lliures IX onces et / miga, a raó de XXVI lliures lo centenar. Munta:

34 ll. 13 s. 4 d.

Ítem, ne reabí, que·ns donà en Guillem Sahila / per la pols, III lliures. Munta per tot:

37 ll. 13 s. 4 d.

Aquestes III lliures són an aquesta suma / de l'indi.

Escena de construcció naval (s. XIV, Granada, Biblioteca de la Universidad).

[f. 10v.]

[col. a]

Deu-me en Guillem Fabrer, que li / doné contans XV reyalls d'or, / a raó de XXI sous. Munten:

15 ll. 15 s.

Ítem, deu-me, que he donats per vós / a·n Pere de Valls:

12 ll. 10 s.

Ítem, deu-me, que he fets donar / ab en Bernat Lorens, cambiador, di/mecres, XXVI jorns de fabrer:

40 ll.

Ítem, deu-me per la vostra part / del plet et del compromés, / so que suma:

2 ll. 10 s.

Suma. Munta per tot so que à aüt / [d'en] Guillem Fabrer de la sua / [miga] setsena, / aquesters diners:

70 ll. 15 s.

Ítem, deu que à a tornar a la nau, / part lo nòlit de Salé del derer / viatge que us [envé] a la / vostra miga setsena:

8 ll. 13 s. 9 d.

Ítem, deu per lo guany que yo é aüt / a pagar per la vostra miga setsena / [a fer] compliment fins que / vengem de Sasília ab la nau / dells janovesors, com l'agem presa, / [que·n quar] a raó de XII sous per lliura, / so que us en[v]egam com ho aga / contat.

[col. b]

Deg en Guillem Fabrer, / que à ab mi miga setse-
na / en la mia uytana que yo é / en la nau d'en Berenguer Just, / et costà-li a raó de CCCXXXVIII lliures / la uytana, costà a nós miga / setsena:

85 ll. 9 diners

Avem venuda la nostra uytava / a·n Thomàs Argenta-
tona per mà d'en / Videlo, juheu, coredor, a raó de / CCX lliures la uytava, ven a vós a la miga setsena:

52 ll. 10 s.

Avem-ne a lavar lers coredures / et la ajuda d'a-
quest, pren so / que us engenvenga.

Ítem, costà de coredures / a la nostra part:

10 s.

Ítem, miga ajuda:

8 s. 9 d.

Roman, que us deg de la nostra / miga setsena, lavat masions:

51 ll. 9 s. 3 d.

Ítem, vos deg per les averihes:

4 ll.

Munta per tot:

55 ll. 11 s. 3 d.

Ítem, deg a·n Guillem Fabrer per la sua miga / setse-
sena que à guayats de la prese / de la nau dells janovesors, que us / envé de CC lliures XII sous la quarta part, / qui hés L lliures III sous. Venen-me / a mi de quart diner XVIII lliures XV sous IX diners. / Roman nets a nós, que us deg:

56 ll. et 7 s [2] d.

Ítem, vos deg per lo guany de tots nòlits / fins que [fim] venguts en Barsalona / ab la nau dells janovesors, munta / la mia part, que non deg a vós / quart diner:

18 ll.

[f. 11]

Aquest conta hérs d'en Francesch de Fenolet

[col. a]

Deg a·n Francesch de Fenolet per ll / boters de vi grech / que pres la nau a tornar de viatges :

14 ll.

Ítem, vos deg per XXIII saques / novers de Tortosa

Ítem, vos deg per la part del nòlit que us é / bes-tret:

12 ll. 10 s.

Dells quals vos é feta carta / d'equest deuta, per tot, de XXXII lliures, / las quals deu la nau, que·m dixs en Girs/pert Just [que·ls] devia [ay]tant com en Pere Pons.

Ítem, deg a·n Pere de Valls per en Guillem / Fabrer, que li he donats:

12 ll. 10 s.

Ítem, vos deg per la vostra part que à / guayats la vostra miga setsena / so que [...] carga com ayam com centenars / o [sabrem], vengrem a partihe de / la nau dells janovesors a la / nostra mi[ga] uytana CCC lliures XII sous. / Venen-ne a la vostra miga / setsena LXXV lliures III sous. / Ven-ne a mi de quart diners / XVIII lliures XV sous IX diners de què fa / [preso] de la nau de quart diner. / Et roman nets d'equest partihe / de la nau, lavat quart diné:

56 ll. 7 s. 3 d. [avia] feta l'alberà que us devia 61 ll.

Ítem, à guayats la nau per tots / nòlits fins que venguí / a contà ab en Berenguer Just que / guayats la nostra miga set/sena d'equesta, non deg pendra / res de quart diner. Munta:

18 ll.

Suma. Munta per tot so que yo us deg / per tot :

118 ll. 17 s.

Asò vos / deg per tot, axí com apart dalt.

[col. b]

Ítem, deu-me en Francesch de Fenolet / que li he feta carta per la sua / part del nòlit de Salé:

12 ll. 10 s.

Ítem, deu-nos en Pere de Valls, que li é / donats que·m devia en Berenguer Just et / en Girsper Just, que li é / donats per tot:

51 ll. 11 s.

Ítem, deu-nos, que us donà per mi / en Pere de Vals per indi que·n / avihets comprat d'en Berenguer / Just:

38 ll^x 7 s.^x

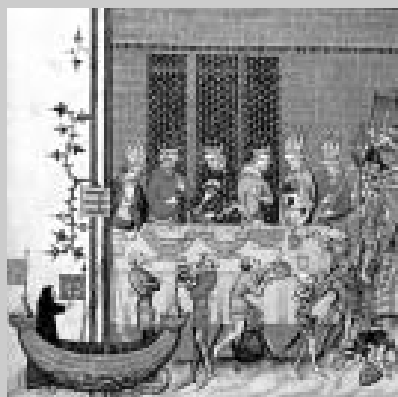
Ítem, deu per la nostra part dell / plet per la vostra miga setsena:

3 ll. 10 s.

Munta per tot so que à reabut / en Pere de Valls per tot, axí com apart dalt.

Ítem, devets per la nostra part de so / que la nau à despers a Salé que / ve ab nostra miga setsena:

8 ll. 13 s. 9 [d.]

A l'escena inferior esquerra, Jofre de Bouillon desembarca a Terra Santa (*Grandes croniques de Charles V*, Paris, Bibliothèque Nationale).

Conclusió

Les dues fonts històriques seleccionades són un clar exemple, la primera, de font indirecta i la segona, de font directa. Les anotacions comptables del *Llibre* de Bernat Tarascó ens proporcionen dades sobre la funció econòmica i social d'aquest espai ambigu entre el cors i la pirateria, mentre que el registre del

clavari Berenguer de Guardiola ens proporciona un ventall d'informació més amplia i directa sobre les operacions corsàries. Informació més àmplia i més variada perquè, per una banda, dóna compte de la importància econòmica que tenia el cors tant per la Corona com per els mercaders catalans. Per a la Corona perquè treia uns guanys concrets de cada captura: com ens palesa el llibre, el cors li resulta una empresa molt

rendible. Per als mercaders, perquè la tranquil·litat a les aigües per on havien de navegar repercutia favorablement en les seves operacions comercials: influïa en el manteniment d'un ritme comercial regular i podia abaratir certs costos com els nòlits i sobretot les assegurances. Per altra banda, ens permet fer una anàlisi més detallada d'informacions com l'edat, noms i procedència del mariners, mercaders o menestrals capturats. I també ens mostra el resultat d'aquests enfrontaments armats, que no són una altra cosa que moments puntuals de guerra en la mar, amb la duresa i crueltat que comporta tota guerra, com veiem també en l'actualitat, per la pèrdua de vides humanes, per la greu situació en què queden alguns dels mal-

ferits i per la precarietat en què la pèrdua o incapacitat feia caure a les seves famílies. Aquesta contribució només vol encoratjar les joves investigadores i investigadors a completar l'estudi dels diversos aspectes del comerç català, reglat o no reglat, a les diferents àrees de la Mediterrània. Els exemples presentats il·lustren la riquesa documental existent per aprofundir en un tema tan extens com atractiu, del qual ens queden encara moltes coses per saber.¹⁵

15. I al fil d'algunes d'aquestes reflexions he recordat a les i els estudiants de l'assignatura *La Mediterrània Medieval*: amb elles i ells he compartit bones estones parlant i discutint d'alguns dels temes que apareixen en aquest article i, per això, els el vull dedicar.

Bibliografia

- AIRALDI, G., 1974: *Pirateria e rappresaglia in fonti savonesi dei secoli XIII e XIV*, *Clio*, 10, 67-88.
- BALLETTO, Laura, 1978: *Mercanti, pirati e corsari nei mari della Corsica*, Gènova.
- COLL, Núria, 1954: «Aspectos del corso catalán y del comercio internacional en el siglo XV», *Estudios de Historia Moderna*, 4, 159-87.
- Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona: Fundació Gran Enciclopèdia Catalana, 1995.
- EPALZA, Mikel de, 1990: «Aux origines du concept du risque», a «Cas d'un chantier interdisciplinaire: étude des risques naturels, risques technologiques, gestion des risques, gestion des crises», dins L. Faugueres, P. Vasarhelyi i Ch. Villan-Gandossi, *Le risque et la crise* (Saint-Valery-sur-Somme, 1988), Malta: Foundation for International Studies.
- FONTENAY, M., & A. TENENTI, 1975: «Course et piraterie méditerranéennes de la fin du Moyen Age au début du XIXe siècle», *XVe Colloque International d'Histoire Maritime*, San Francisco, 95-96.
- GARCÍA SANZ, A., 1977: *La marina catalana*, Barcelona: Aedos.
- GARCÍA, A., & Núria COLL, 1994: *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona.
- KATELE, I. B., 1988: «Piracy and the Venetian State: The Dilemma of Maritime Defense in the Fourteenth Century», *Speculum*, 63, 865-89.
- LÓPEZ, R. S., 1975a: *La rivoluzione commerciale del Medioevo*, Torino.
- LÓPEZ, R. S., 1975b: «Dieci documenti sulla guerra di corsa», R. S. López, *Su e giù per la storia di Genova*, Gènova, 313-28.
- MOLLAT, Michel, 1977: *Études d'Histoire Maritime (1938-1975)*, Torí, 1977.
- MOLLAT, Michel, 1980: «Essai d'orientation pour l'étude de la guerre de course et de la piraterie (XIII-XV siècles)», *I Congreso Internacional de Historia Mediterranea (Ciutat de Mallorca)*, Barcelona, 743-49.
- MONTAGUT ESTRAGUES, T., 1987: *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, 2 vols, Barcelona.
- MUTGE, J., 1965: «El Consell de Barcelona en la guerra catalano-genovesa durante el reinado de Alfonso el Benigno», *Anuario de Estudios Medievales*, 2, 229-56.
- PISTARINO, Geo, 1966: «Genova e l'Occitania nel secolo XII», *Atti del I Congresso Storico Liguria-Provenza (Ventimiglia-Bordighera, 1964)*, Bordighera-Aix-Marseille, 64-130 [una nova versió a G. Pistarino, *La capitale del Mediterraneo: Genova nel medioevo*, Gènova, 1993].
- PISTARINO, Geo, 1974: «Genova e Barcellona: incontro e scontro di due civiltà», a *Atti del I Congresso Liguria-Catolagna*, Bordighera, 1974.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M., 1988: «En torno a la piratería nazarí entre 1330 y 1337», en *Actas del V Coloquio Internacional de Historia Medieval de Andalucía*, Còrdova, 431-61.
- UNALI, Anna, 1986, *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona.
- VALLS I TABERNER, Ferran (ed.), 1930: *Consolat de Mar*, 3 vols., Barcelona: Barcino.
- VARELA, Elisa, & Blanca GARÍ, 1997: «¿Comercio o piratería? Mercancía y botín en el libro de cuentas de un mercader catalán del Trecentos», *Oriente e Occidente Medioevo ed Età tra Moderna: Studi in onore di Geo Pistarino*, ed. Laura Balletto, Gènova: Glauco Brigati, 357-78.